

درس خارج اصول استاد حاج سید مجتبی نورمفیدی

موضوع کلی: امارات و ظنون
موضوع جزئی: مقدمه دوم: امکان تعبد به ظن - معنای سوم و چهارم امکان
و بررسی آنها
سال پانزدهم
تاریخ: ۳ دی ۱۴۰۲
مصادف با: ۱۰ جمادی الثانی ۱۴۴۵
جلسه: ۵۰

«الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد وآله الطاهیرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین»

خلاصه جلسه گذشته

عرض کردیم در ابتدای بحث امارات و ظنون محقق خراسانی سه مقدمه را بیان کرده‌اند:

مقدمه اول درباره تفاوت قطع و ظن از جهت حجیت بود. دیروز عرض کردیم که چه فرق‌هایی بین قطع و ظن از این جهت وجود دارد. البته این، هم بر مبنای مشهور در باب قطع و هم بر مبنای خود ما در باب قطع قابل بررسی است. دیگر ما وارد جزئیات نشدیم که ما حجیت قطع را از چه بابی می‌دانیم و آنچه که به عنوان آثار برای قطع گفته شده است کدام یک اثر محسوب می‌شود و کدام یک اثر نیست. دقیقاً آنچه که در باب قطع گفته شد با موقعیت ظن از حیث حجیت تفاوت‌های جدی دارد. عمده این است که ظن برای حجیت نیازمند سبب و علت است اما قطع اینچنین نیست و نه تنها سبب و علت در ظن نسبت به حجیت موجود نیست بلکه مقتضی نیز برای حجیت ندارد. لذا گفتیم یا محتاج جعل شارع است یا عقل.

مقدمه دوم درباره امکان تعبد به ظن است. محقق خراسانی این را مطرح کردند که اساساً امکان تعبد به ظن به چه معناست؛ علت اینکه این بحث را مطرح کردند اشکالی است که ابن قبه در مورد امکان تعبد مطرح کرده است.

بحث اولی که در این مقدمه مطرح شد در مورد معنای امکان بود. عرض کردیم معروف این است که دو معنا برای امکان وجود دارد: ۱. امکان ذاتی؛ ۲. امکان وقوعی. در خود کفایه و در کتاب‌های معروف اصولی اینها ذکر شده است. معنای امکان ذاتی و وقوعی را بیان کردیم و گفتیم محقق خراسانی می‌فرماید اینجا منظور از امکان، امکان وقوعی است. حال دلیل ایشان را بعداً خواهیم گفت.

دو معنای دیگر برای امکان

علاوه بر این دو معنا دو معنای دیگر برای امکان بیان شده است که آن را نیز مناسب است اشاره کنیم.

معنای سوم (محقق نایینی)

معنای سوم که محقق نایینی گفتند، امکان تشریحی است.

ایشان می‌گویند اینجا نه امکان ذاتی مقصود است و نه امکان وقوعی، بلکه منظور امکان تشریحی است.^۱ ایشان می‌خواهد بگوید ما یک امکان تکوینی داریم و یک امکان تشریحی.

امکان تکوینی در واقع همان امکان ذاتی و امکان وقوعی است زیرا امکان وقوعی یعنی آن چیزی که در عالم واقعیت و تکوین از وقوعش محالی لازم نمی‌آید. امکان ذاتی یعنی آنچه که از وجودش عدم لازم نمی‌آید. اینها همه بر می‌گردد به عالم تکوین.

^۱ فوائد الاصول، ج ۳، ص ۸۸

اما امکان تشریحی در مقابل اینهاست، یعنی آنچه که از فرض وجودش در عالم تشریح یک محال یا تالی فاسدی لازم نمی‌آید. وقتی می‌گوییم مثلا فلان چیز امکان تشریحی دارد، یعنی شارع اگر بخواهد ما را متعبد به آن کند در عالم تشریح محذوری پیش نمی‌آید. مثلا در مورد همین ظن؛ اگر شارع بخواهد ما را متعبد به ظن کند محذوری در عالم تشریح پدید نمی‌آید. پس ایشان معتقد است امکان در این بحث به معنای امکان تشریحی است.

این مطلب تقریبا از سوی همه مورد اشکال واقع شده است. یعنی یک نفر با محقق نایینی در این نظر همراهی نکرده است. عمدتا اشکال کردند، محقق عراقی، شاگردان خود محقق نایینی به ایشان اشکال کردند.

بررسی معنای سوم

از جمله کسانی که محقق نایینی اشکال کردند امام خمینی است که یک اشکال متین و محکمی به محقق نایینی دارند.^۱ ایشان می‌گویند اصلا امکان تشریحی در مقابل امکان وقوعی و امثال اینها نیست، امکان تشریحی خودش یکی از اقسام امکان وقوعی است و امکان مستقلی محسوب نمی‌شود. اصلا تقسیم امکان به تکوینی و تشریحی درست نیست. امکان و استحاله، به طور کلی یک امر واقعی هستند. خود امکان یک امر تکوینی است که عقل آن را درک می‌کند. عقل است که درک می‌کند امکان و استحاله را؛ منتهی متعلق امکان مختلف است. گاهی متعلق امکان یک امر تکوینی است و گاهی متعلق امکان یک امر تشریحی است. محیط امکان متفاوت است، متعلق امکان یک وقت یک امر تشریحی است. اینکه مثلا ما بینیم در محیط شرع، در دایره شریعت اگر شارع ما را متعبد به ظن کند، استحاله و فساد لازم می‌آید یا خیر؟ به صرف اینکه مسئله امکان در محیط شرع مطرح می‌شود نمی‌توانیم بگوییم این یک قسم دیگری از امکان است. اختلاف در متعلق موجب اختلاف در امکان از حیث اقسام نمی‌شود. اگر اینطور باشد می‌توانیم به عدد محیط‌هایی که امکان را در آن بررسی می‌کنیم برای امکان، اقسام در نظر بگیریم. مثلا می‌توانیم بگوییم در عالم مادیات امکان مادی داریم، در عالم مجردات امکان مجرد داریم، می‌توانیم بگوییم امکان بر دو قسم مادی و مجرد است؟ این مجرد یا مادی بودن متعلق امکان است، لذا اختلاف در متعلقات موجب اختلاف در نوع امکان نمی‌شود.

پس اساسا به نظر امام خمینی ما چیزی به نام امکان تشریحی نداریم. امکان تشریحی خودش یک مصداقی از مصادیق امکان وقوعی است. به یک معنا، خود امکان تشریحی نیز یک نوع امکان تکوینی است. زیرا مربوط به عالم تکوین است. این اشکال وارد است. لذا به نظر می‌رسد امکان تشریحی قابل قبول نیست.

معنای چهارم (امام خمینی)

معنای دیگری برای امکان امام خمینی بیان کردند.

امام خمینی می‌فرماید این امکان نه ذاتی است و نه تشریحی است و نه وقوعی بلکه امکان عقلی است.^۲ منظور ایشان این است که وقتی می‌گوییم آیا تعبد به ظن امکان دارد یا خیر؟ یعنی آیا عقلا ما احتمال می‌دهیم که شارع ما را متعبد به ظن کرده باشد یا خیر؟ ایشان از این تعبیر می‌کند به امکان عقلی. ایشان امکان عقلی را به معنای احتمال می‌گیرند. اینکه ما

^۱ انوار الهدایه، ج ۱، ص ۱۸۹.

^۲ انوار الهدایه، ج ۱، ص ۱۸۹.

می‌گوییم تعبد به ظن امکان دارد یا خیر؟ یعنی آیا عقلا این احتمال را می‌توانیم بدهیم که شارع ما را متعبد به ظن کرده باشد یا خیر؟

ایشان می‌خواهد بگوید نباید بحث کنیم از ذاتی بودن یا وقوعی بودن امکان، بلکه منظور این است که آیا این احتمال اینجا وجود دارد یا خیر؟ این محتمل است؟ می‌توانیم اصلا این احتمال را بدهیم، یا نه؟ چون گاهی اصلا احتمال هم داده نمی‌شود. مثلا ما هیچ وقت احتمال اجتماع نقیضین را نمی‌دهیم اما اینجا این احتمال وجود دارد یا خیر؟

بررسی معنای چهارم

به نظر می‌رسد این معنا نیز برای امکان قابل قبول نیست.

اولا: اگر امکان را به این معنا بگیریم این نزاع شاید خیلی معنا ندارد. نزاع نسبت به احتمال خیلی وجهی ندارد. اینکه بگوییم مثلا ابن قبه که امکان تعبد به ظن را نفی می‌کند، یعنی می‌خواهد بگوید چنین احتمالی داده نمی‌شود؟ این خیلی بعید است. خیلی وقت ها احتمال وجود دارد؛ درست است، در احتمال وقوعی این وجود دارد، انسان احتمالش را می‌دهد. منتهی می‌گوید اگر بخواهد خارجا محقق شود این تالی فاسدها را دارد. در امکان ذاتی اصلا شاید چنین احتمالی داده نشود. وقتی می‌گوییم چیزی امکان ذاتی ندارد یعنی احتمال در مورد آن معنا ندارد. اجتماع نقیضین امکان ذاتی ندارد. چون ما احتمال وجود اجتماع نقیضین را نمی‌توانیم بپذیریم. اینکه می‌گویند فرض محال محال نیست بحث دیگری است.

پس احتمال در امکان وقوعی متصور است، در امکان ذاتی متصور نیست و این چیزی نیست که بخواهد در آن نزاع صورت بگیرد و یک عده منکر شوند و یک عده آن را قبول کنند.

ثانیا: به علاوه خود امکان عقلی در واقع یک عنوانی است که شامل امکان وقوعی نیز می‌شود. امکان عقلی قسیم امکان وقوعی نیست. مثل همان چیزی که امام خمینی در مورد امکان تشریعی گفتند. وقتی می‌گوییم امکان اساسا حاکم به امکان در همه این اقسام عقل است. عقل است که می‌گوید این از وقوعش در عالم خارج استحاله لازم می‌آید، عقل است که می‌گوید این امکان ذاتی ندارد. اینکه امکان عقلی در مقابل امکان ذاتی و وقوعی قرار داده شود خودش محل اشکال است زیرا در همه موارد امکان آن کسی که درک می‌کند عقل است، بنابراین نیز به نظر می‌رسد این هم مطلب ناتمامی است.

نتیجه

در مجموع با توجه به مطالبی که گفته شد تا اینجا البته آنچه که قابل پذیریش است همین امکان وقوعی است. محقق خراسانی برای امکان وقوعی یک دلیل نیز بیان کردند. که آن را ذکر خواهیم کرد.

عنوان بحث

اصلا این عنوان یعنی امکان تعبد به ظن درست است یا خیر؟ امام خمینی اینجا یک مطلبی دارند که باید آن را مطرح کنیم.

سوال:

استاد: عیبی ندارد ولی این یک ویژگی برای امکان نمی‌تواند باشد. بالاخره می‌خواهیم ببینیم اینجا امکان وقوعی دارد یا ذاتی؟ این باید مشخصا معلوم شود. عرض کردم اینجا عنوان بحث مهم است. امام خمینی می‌فرماید: بهتر است به جای اینکه بگوییم تعبد به ظن امکان دارد یا خیر؟ و بعد در مورد کلمه امکان نزاع داشته باشیم و اختلاف کنیم به چه معناست؟ می‌گوید باید بحث را به این

صورت مطرح کنیم که آیا دلیلی بر امتناع تعبد به ظن داریم یا خیر؟ یا به تعبیر دیگر میگویند عنوان را باید این قرار دهیم «فی عدم وجدان الدلیل علی امتناع التعبد بالامارات» ما دلیلی بر اینکه تعبد به امارات ممتنع باشد نداریم.

شما دیدید در مورد معنای امکان این اختلافات واقع شده است. حال ما ادامه می‌دهیم بحث را که اینجا اساساً شیخ انصاری یک مطلبی فرموده و محقق خراسانی اشکال کرده است، اینها را خواهیم گفت. اما به خاطر همین اختلافات بهتر است که ما عنوان را عوض کنیم و عنوان دیگری بگذاریم.

این دو عنوان کدام مناسب تر است؟ کدام رجحان دارد؟

«والحمد لله رب العالمین»